

ԳՐԱԿԱՆ

Ե Ի

ԻՄ ԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՇԱՐԺՈՒՄ

Տ Ե Տ Ր Թ

ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԻՒՆՔ

ԱՌ ՀՐԱՁԵԱՅ

Շամպոռի կոմսն իր կենդանութեան ժամանակ չը կրցաւ, եւ յետ մահուան ալ անշուշտ պիտի չը կրնայ, խախտել Յեղափոխութեան գործն: Իր կենաց համար ի նանիր աղօթեցին. ի նանիր ինք ալ Յեղափոխութեան մահուան համար աղօթեց. բնական էր որ մեռնէր Շամպոռի կոմսն, եւ բնական է որ ապրի Յեղափոխութիւնն: — Աստուածոյին իրաւանց ասոյեանք եթէ մեղ առարկեն թէ՛ Յեղաշրջութեան դէմ են նաեւ Դրական իմաստասէրք, կը յիշեցնենք թէ Դրական իմաստասէրք եւս աւելի դէմ են աստուածային իրաւանց վարդապետութեան: «Ո՛չ յետաշրջութիւն, ո՛չ յեղաշրջութիւն, այլ անընդհատ բարեշրջութիւն. » անտարակոյս այս է Դրական վարդապետութիւնն. Այլ թէ նո՞յն դաւանանքն ունին աստուածային իրաւանց վարդապետք, զայս ո՛չ մեք կը հաւատանք եւ ո՛չ ինքեանք կ'ընդունին. նաեւ՝ Օկիւսթ Գոնդի հետեւօք չեն դատաւարտեր յաւէտ Յեղափոխու-

թեան արդիւնքն, որպէս կղերականք եւ օրինաւորականք (légitimistes):

Ի բաց առեալ որոշիչ այլ սրտածառներ, գուցէ Շամսօռի կոմսին նոր վարդապետութեան նկատմամբ ատելութեան պատճառն՝ այն անհամաձայնութիւնն եղած ըլլար որ կը տիրէ գիտնոց միջեւ, այն հակասութիւնքն եղած ըլլային զորս կը պարունակեն ամենամեծ իմաստասիրաց գործեր. Գոգցես իմն նոյն իմաստասիրութիւնն ունէին Շամսօռ եւ Շօրլնհաուէր. « Զմէ՞ յառաջադիմութիւն: » կան որք այն մեծ հաւատացողին չափ գրեթէ կը հաւատան եւ այս մեծ ուրացողին չափ կ'երկրային միանգամայն. Ս.յգ. անխմանալի ու եղկելի մարդոց դասէն եմ, աւաղ, ես ալ: Դպրոցական նստարանէն սխեալ՝ ազատական ու դրական գաղափարներով սնած եւ յառաջդիմական վարդապետութեան յարած, սակայն չեմ կրցած մտքէս յաւէտ ի բաց փարատել Տարակոյնն եւ չը գիտեմ ինչ բան մ'որ անհաշտ ըլլալ կը թուի տարակուսանաց հետ, որ մարդուս հետ գոգցես կը ծնի, որ երկբայութենէն յետոյ, որ իմաստասիրութենէն յետոյ, որ սէրէն եւ իր քաղցր անուրջներէն յետոյ՝ կ'ապրի քաղցրադոյն ի խորս հոգւոյն, եւ որ մահկանացուաց լեզուին մէջ կը կոչուի Հաւասփ: Արեւելից որդի՝ հայր մ'ունիմ Արեւմտից մէջ, — Սկեպտիկեանն էռնէսդ Ռընան՝ որ վաղամեռիկ իր քեռ հոգւոյն կը ձօնէ հաւատաստան իր վարփ Յիսուսին. երկբայելէ յառաջ կը հաւատայ Ռընան, երկբայելէն ալ յետոյ՝ պիտի հաւատայ դարձեալ. Ընդ մէջ Բասդէօրի՝ որ կը վերլուծէ բնութիւնն եւ Լիդգէի՝ որ կը վերակազմէ գիտութիւնն, էռնէսդ Ռընան

հրեշտակագեղ կը ժպտի, զիւտ հանգոյն կը ծիծաղի, կը տարակուսի, կ'ամփոփուի, մեծ Տարրաբանին ու մեծ Քննաբանին առջեւ կը բանայ Սուրբ Գիրքն, եւ իր ժողովողին հետ կը դռչէ մեծաձայն. « Ունայնութիւն » :

Ջարմանալի բան արդարեւ. Յիսուսի վարուց իմաստասէր⁽¹⁾ հեղինակն համակարծիք չը գտնուիր լիովին Բաողէօսի հետ, որ տարակարծիք կը դրոշուի Դրական իմաստասիրութեան մեծագոյն վարդապետին հետ : Ահա երեք բարձր իմացականութիւնք, — Լիդուէ, Բաողէօս, Ռընան, — որք ունին տարբեր դաւանութիւն : Կ'ըսուի թէ՛ մի է ճշմարտութիւնն՝ արդեօք երեք է — եթէ ոչ աւելի... : Եթէ նոյն գիտութիւնն ըզ մարդ կ'առաջնորդէ տարբեր դաւանութեանց. եթէ նոյն գիտութիւնն հաւատացեալ կ'ընէ մին, թերեհաւատ միւսն, անհաւատ այլ ոմն, իրաւունք չունէր միթէ — Շամպոսի կոմսն՝ յարեալ մնալու յաւէտ իր Քրիստոնէականին, իր կրօնական եւ քաղաքական Քրիստոնէականին... :

Եւ ես իրաւունք չունիմ, ո՛ր Հրաչեայ, վարդապետութեան մը չը յարելու բողբոսկին : Դրեթէ դոց գիտեմ — յայտ է քեզ — Լիդուէն եւ Հէրպերդ Սթէնէրն, երկու մեծագոյն վարդապետներն այն Դրական իմաստասիրութեան. Այլ վայրկեաններ կան, ուր պէտք կը գդամ տարակուսելու, յարաբերականէն տժգոհ՝ բացարձակն որոնելու, բացարձակին հասնելու անկարօղ՝ այս անձուկ գլուխու գե-

(1) «Թէեւ ոչ գիտուն» պիտ'ըսէր Էմիլ Զօլա. Տե՛ս սոյն հեղինակին Փորձառական վիպակն (Le roman expérimental) անուն կարևոր գործն :

րեզլմանաքարին դէմ՝ փշրելու, ծիծաղելով՝ դիւային ծիծաղով՝ խնաստասիրաց եւ խնաստասիրութեանց վրայ, մարդկային յաւակնութեանց եւ աստուածային յայտնութեանց վրայ. եւ կան վայրկեաններ, ուր պէտք կը զգամբողոր ծունգերովս ծնրադրելու, սեւ խաչափայտ մը կը փնտռեմ սրտիս վրայ սիրահատաջ զայն սեղմելու, ջերմագոյն արտասուօքս թանալու զայն եւ անարատագոյն արեամբս ներկելու, հոն, խորհրդաւոր ստուերաց մէջ, սրբութեան աչաց ներքեւ ու սատանին գլխոյն վրայ. . :

* * *

Եւ երբ յոգնայոյզ հոգւոյս վիճակներն ու հետախոյզ մտացս տագնապներն հաւատարմաբար կը ջանամ հաւաքածոյիս մէջ պատկերացնել, դու կ'այպանես զիս, ո՛ր Հրաշեայ. դու պիտի պաղարեամբ դերասան կ'անուանես, եւ անկեղծութեան բարոյական դասեր ինձ աւանդելու կը մտաբերես՝ Երկրագունիս մէջ, ոյր գիտական յօդուածոց վրայ՝ ծիածանի նման այերախն ու բիւրեւփնեան՝ կը ծագի կը ծածանի մարդոց եւ իրաց վրայ տեսութիւնդ ամօրեայ. — որ իցի՛ւ թէ լինէ՛ր չարաթօրեայ, հանապազօրեայ :

Չը գիտեմ, սակայն, թէ խիղճդ հանդմրտ է. թէ ձայն մը ներքուստ, թէ ձայն մը բարձուստ չը կշտամբե՞ց ըզքեզ, երբ մտտենագրական լեզուին բոցադոյն բացատրութիւններն եւ հայկեան բարբառին փափկագոյն բառերն ընտրեցիր՝ զիս Հոյ ժողովրեան առջեւ ներկայացնելու համար իբրեւ... դերասան մը : Խորթ բառ եւ ստգիւտ անպատկառ. երգիծախառն այն վեցիջեայ քննադատութեան կամ քնարերգութեան միակ խորթ ու խաղք բառն, որ

խաւարադէմ խութի մը կը նմանի կապուտադեղ
լճակի մը ծոցն, — այդ դերասանն դառնացուցիչ
բառն :

Որպէս Հիւկոյական էջ մը կը վերծանեմ, որպէս
Ռաֆաէլական պատկեր մը կը նկատեմ, որպէս Հայ-
աղնական երաժշտութիւն մը կ'ունկնդրեմ, այնպէս
վերծայ, ունկնդրեցի եւ նկատեցի գրէթէ հառ-
ուածդ : Ուրեք ուրեք գլխ այնքան լաւ՝ որքան զմայ-
լելի լեզուսը կը դատէիր մանաւանդ Ս. յսպէս՝ երբ
կը գրես . « Բայց թերեւս ըսէ մեզ Պ . Տէմիրճիպաշ-
եան թէ ինք *littérature* կ'ընէ , թէ գաղափարք
անտարբեր են իրեն համար , թէ *fonds* կ'անտեսէ
*forme*ը միայն տեսնելու համար . ըսէ մեզ թերեւս
թէ ինք գաղափարներն կ'առնու իբրեւ յատակ մը
սփռելու համար անդ . իւր խայտաբղէտ ոճոյն չլա-
ցուցիչ գեղեցիկութիւններն . իրրեւ չըջանակ մ'ան-
ցընելու համար նորա մէջ այն չողջողուն նկարն
զոր իւր ատտիկեան գեղատէր ճաշակն , հնարագէտ
միտքն ու վառվռուն երեւակայութիւնն յօրինած
են գոյնզգոյն բառերով եւ գեղազան պարբերու-
թիւններով , եւ ցոյց տայ մեզ Հայ լեզուի « քճքճ-
եալ ծիրանւոյն » պատառներն որոց վրայ կ'սքան-
չանայ Օտեան իւր գրուածոց մէջ : »

Արդար դատաստան արդարեւ՝ սքանչելապէս ար-
տայայտուած . Զի , թէ եւ յաւէտ սիրահար ձեւին
որքան մտադիր հմաստին . թէ եւ յաւէտ ուշագիւր
բառերու զիրքին , բառից ընտրութեան ու պար-
բերութեանց ներդաշնակութեան , սակայն մերթ
կամաւ կ'անտեսեմ *fonds*ն եւ միմիայն կը տեսնեմ
*forme*ն , որպէս Հրաշեայ կ'ըսէ Փառնոսփառն
Հայկաբանութեամբ : Երկրայութեան , յոռետեսու-

թեան, յուսահատութեան ժամուց մէջ, այսօր, դառն հաճոյք մը կը զգամ հայհոյելով կոչմանս գէմ, մատենագրի ճշմարիտ ու վեհ կոչման գէմ, որ կը պահանջէ — արուեստ վասն բարոյականի եւ ոչ արուեստ վասն արուեստի:

Ա՛հ, միթէ ցանկալի չէ՞ր ինձ՝ դրօշ մ'ունենալ, դաւանանք մ'ունենալ, մօրգիւութեան ապագային վրայ հաւատք մ'ունենալ անսասան: Այլ ո՞վ է որ յաւէտ լուստես ըլլայ, երբ այնքան լալու բաներ իր շուրջ կը տեսնայ. — Տնտեսագիտաց օրագրին (Journal des Economistes) մէջ օր մը կարդացի, գեռ այս տարի. « Իտալիոյ մէջ անսուաղ շինականաց խումբ մը վերջերս ի Մալիանօ խողովութիւն մը յարոյց: Այս առթիւ Իտալական օրագիրը հողագործ դասուն վիճակին վրայ տեղեկութիւններ հրատարակեցին սակաւ շինիչ: Հաստատուած է թէ գիւղացիներ կան, որք բազում աւուրց հետէ քեփով ու խոտով կը սնանկին⁽¹⁾. հիւանդ աղայոց հայրեր աղբեաց մէջ կ'երթային վառեկաց ընդերքն հաւաքել ապուր եփելու համար հիւանդաց: Իբրեւ դարման այս չարեաց, Իտալիոյ ներքին դործոց պաշտօնեան լաւագոյն բան մը չէ գտած ընելու, բայց եթէ գաղթականութիւնն արգիլել, այսինքն՝ եւս տուաւ կալուածատիրոջ քմահաճոյիցն ենթարկել փոքր վարձակալն: Այժմ պէտք է՞ զարմանալ որ ընկերավարութիւնն յառաջագիւլութիւններ կ'ընէ ժողովրդական դասուց մէջ, որք կը ճնշուին արոց ներքեւ եւ որք « երթալու եւ գալու » նախնական աղատութենէն իսկ կը զրկուին: » Այն յօդուածն՝ ուստի քաղած եմ վերոգրեալ տողերն՝ իր

(1) Գնագրին մէջ ստորագծուած:

ներքեւ կը կրէ մեծ անտեսագէտի մ'անունն ⁽¹⁾ . եւ ուրիշ մեծանուն անտեսագէտներ , նոյն քաղաքական անտեսութեան Հանդէսին մէջ եւ քաղաքական անտեսութեան Բնկերութեան մէջ , կարի լաւատես կարծիքներ չեն յայտներ ժողովրդական դատուց ներկային եւ ապագային նկատմամբ :

Այսպիսի հեղինակութիւններէ յետոյ , միթէ ներքին չէ՞ յուետեսութեան վայրկեաններ ունենալ ինձ ալ , — եւ Լայսնիցն ուրանալ : Եւ երբ մի ագին ամպ մը կ'անցնի հոգւոյդ վրայէն , երբ արիւնալիր եղելութիւն մը կը ճնշէ միտքդ ու կը ճմլէ սիրտդ , երբ՝ Սազմսերգուին բացատրութեան համեմատ՝ տրտում է ցը մահ անձդ , պտրտաւոր է՞ գրիչդ ըզ քեզ ներկայացնել իբրեւ ջերմեռանդ հաւատացեալ յառաջագիւտութեան , ըզ քեզ ներկայացնել բերկրապատար յար : Այդ մահացու ժամերուն , երբ ինձ դիպի մատենագրել , անէ՞ծք կը ժայթքէ գրիչս . կամ պարզապէս — ինչ որ անիծից եւ յուսահատութեան մէկ ձեւն է — կը խաղամ՝ գաղափարներուն եւ խնստասիրական ճշմարտութիւններուն հետ , որպէս Լորտ Պայրըն դառնացեալ՝ դառն ալեաց հետ տրամաբար կը խաղար . Անտարբեր խնստին , կը շարեմ բառերն իրարու քով՝ երաժշտական խաղերու կերպով չարչարելով վանոնք , վանելով մին եւ ընդունելով միւսն , յաճախ կուպտութեամբ վանածս վերստին խանդաղատութեամբ ընդունելով եւ իր համահնչիւն համակիր մէկ բառին քով վապիկութեամբ դետեղելով . — եւ սյդ սիրահարական դրից մէջ՝ այդ քառալան ամուլներուն սիրային ներդաշնակ խօսակցութիւններուն

(1) Մօլիերոսի :

ունկնդրելով. — եւ այս առթիւ ի յուշ ածելով
խօսակցութիւնքն իմ' ալ սիրային՝ ընդ Մարիամին,
որք ունկնդիր ոչ գորք են ունեցած՝ բաց ի հրեշ-
տակաց. . . : Ահ, որքան իրաւունք ունէիր, ո՛ր Բա-
նաստեղծուհիդ, երբ օր մը կ'ըսէիր թէ՛ սիրով ամեն
բան կը սկսի եւ սիրով ամեն բան կը վախճանի. . . :

* * *

Յը նոր տես, ո՛ր Հրաչեայ: Հրաւիրուած ես
արդեօք վարժապետական երկրորդ հացկերոյթին.
այլ, աւալ, այր-վարժապետք միայն հրաւիր-
ուած են: Պէրպէրեանին, կնոջ պատմաբանին, կը-
նոջ աստուածաբանին, պիտի ներե՞ն վարժապե-
տուհիք այս կնաջինջ, պիտ' ըսէի աստուածաջինջ
գանցաւութիւնն — որ անտարակոյս չէ՛ կ'աւանդ-
իմ' հակասութեանցս նման: Գուրգէն ալ, որ գործ-
նականապէս կը պաշտէ կիւնն, ո՛չ քերթօղաբար
երգելով զայն այլ բարոյարար ընկերուհի կե-
նացն ընտրելով, Գուրգէն ալ չէ մոռարեամբ վար-
ժապետական հացկերոյթին հրաւիրել կին-վարժա-
պետներն: «Գրականութիւն մ'որ մի եւեթ սեռի
արդիւնք է՝ կատարեալ գրականութիւն է.» կը
գրէիր, ո՛ր Հրաչեայ, Երկրագործի վերջին թուոյն
մէջ Մայքսի վրայ խօսելով: Ես ալ կը հարցնեմ.
«Միթէ կատարեալ հացկերոյթ մ'է՛ այն, ուր բե-
րանն համադամներ ունի ճաշակելու համար, այլ
ուր աչկունք՝ լափելու համար չունին այտեր վարդա-
վառ.» Բայց ի՞նչ կ'ըսեմ, մեղայ. բիւր մեղայ. ը-
սել կ'ուզէի. «Միթէ կատարեալ վարժապետական
հացկերոյթ մ'է՛ այն, ուր վարժապետուհիք չեն
խառներ իրենց մեղրալից խօսակցութիւններն՝ յու-
սալից բանիցն Հայ վարժապետոց ազգային դաս-

տիարակութեան վրայ:» — Եթէ հրաւէր չընդունեցար ուսուցչական խնջոյքին համար, չէ՞ս հրաւիրուած ուսուցչին հարսանեացն ալ, Պէրպէրեանին հարսանեաց. Զի նա ալ կ'ամուսնանայ, բանստեղծն ալ, Առաջին տերեւի հեղինակն. որովհետեւ երաղներով եւ երգերով չը կրնար ապրիլ մարդս յաւիտեան: — Ես ալ կը համարձակիմ ազգասիրական դործի մը հրաւիրել ըզ ֆեզ. եթէ կը հաճիս ընդունել թեւս, միասին յայց ելնենք գալ ամիս ազգային վարժարանաց, թաղային թէ մասնաւոր. ընթերցողացս խոստացած եմ — կրթական շաղա-կրատութիւններ:

ԴՊՐՈՅԱՍԷՐ ՀԱՅՈՒՀԻՔ

Ե Ի

ԴՊՐՈՅԱՍԷՐ ՍԱՆՈՒՀԻՔ (1)

Տիկնայք իմ եւ Տեաքք.

Վարժապետ արուեստով — չեմ համարձակիր ըսել եւ կոչումով, Վարժապետանոցիս քննութեանց մանաւանդ կամէի մասնակցիլ քան մրցանակաբաշխութեան հանդէսին, որ տեղի կ'ունենայ սանդահեաց ու սատարուհեաց մանաւանդ քան վարժապետաց համար: Տարաբախտաբար, դատապարտուեցայ՝ տկարութեան պատճառաւ՝ ի տան վաւերած մնալ վարժապետանոցիս հարցաքննութեանց օրն. Նոյն օրն հրաւիրուած էի նաեւ ներկայ գտնուիլ ի Գառըղիւղ՝ Արամեան վարժարանին ու-

(1) Ատենաբանութիւն Դպրոցումէր Տիկնայց Ընկերութեան Վարժապետանոցի մրցանակաբաշխութեան նանդիսին մէջ, որ կատարուեցաւ Յուլիս 24 ին:

սուսմաւարտ աշակերտաց հարցաքննութեանց, եւ յոյժ կը փափաքէի գնալ հոն ալ: Քանի մ'ամերէի վեր, կրթութեան նկատմամբ եռանդ մը կը զգամ յիս — եւ բազումք ինձ հետ կը զգան այդ եռանդն — որ գրեթէ կը համապատասխանէ Գրիտտոնէութեան նկատմամբ իյաջակիրաց սուրբ եռանդեան. տկարութեանս հակառակ եւ հակառակ հրատապ եղանակին, ծովեր եւ անջրպետներ կ'անցնիմ, զառիւղերներ կ'ելնեմ, արիւն քրտինք կը մտնեմ, դտնելու համար երուսաղէմն...: Երուսաղէմն ինձ համար հոն է, ուր Քրիստոսէն օրհնեալ եւ երանեալ մանկունք՝ սիրազուտար հաւաքուած են վարժապետին կամ վարժուհւոյն շուրջ. — իյաջակիրք յուղի անկան լոյս գերեզմանին ի խնդիր, ես կը օղանամ ի խնդիր լոյս որսրանին:

Այս տարի մանաւանդ եռանդս չափ ունի. սակայն մարմնական կարօղութեանս չափն նուազեցաւ — գուցէ տարապայման եռանդեանս խկ պատճառաւ — ճիշդ այն օրերուն, ուր քննութեանց ու պարգեւաբաշխութեանց հրաւիրագիրք կը տեղային՝ գերթ սոկի կարկուտ՝ համեստ գրասեղանիս վրայ: Եռանդս, բերկրանքս, այո՛, շատ, անհամեմատ են այս ամ. զի այս տարի գերադանցօրէն կրթական տարի մ'է: Թրքահայոց կրթական տարեգրոց մէջ անօրինակ բան, երեք տառքին կարգի վարժարանք միջնակարգ՝ կ'ընծայեն ազգին ուսուսմաւարտներ, կանոնաւոր երկրորդական ուսում առած շնորհալի սպատանիներ. Այդ վարժարանաց երկուքն են մասնաւոր, Հայկական կրթարանն ու Պէրպլեբեան վարժարանն. եւ մին է զըսորոց մը թաղային որ, սոյն միջնակարգ կրթութեան

տիսլար զոյգ մը կրթարաններէն յետոյ, մայրաքաղաքիս առաջին վարժարանն է՝ ճշմարտապէս կրթութասէր Հոգարարձութեան մ'անդուլ ճգանց շնորհիւ: Բայց... դեռ որքան նախապաշարեալ ենք, ամենէն յառաջացեալներս ալ. մեր սրտին մէջ մուտ գտած է կիներ, այլ դեռ ոչ կատարեալապէս մեր մտքին մէջ. իգական սեռի հաստատութեան մը մէջ ու դեղեցիկ սեռէն շրջապատուած, ես ահա մուցայ յիշատակել՝ ի դասս այն դպրոցայ որք ուսումնաւարտներ այս ամ արտադրեցին՝ աղջկանց դաստիարակութեան բարձրագոյն հաստատութիւնն, որ ստակեց այս ամ երեք աշակերտուհիներ, — Եկեղեցւոյ սրտէն յառաջ՝ որ հանապազ չը բոլորուիր, աւաղ, մայրութեան արժանի կուսանաց գլուխն: Այո՛, ես որ երկու տարիներ յաջորդաբար Մեղպուրեան մայրանոցին մրցանակաբաշխութեան հանդիսին մէջ աստուածացուցի կիներ, այսօր աղջկանց վարժարանի մը մրցանակաբաշխութեան հանդէսին մէջ՝ ամենէն յառաջ յիշելու տեղ՝ բնաւ իսկ չեմ անուաներ Մեղպուրեան վարժարանն այն դպրոցներու կարգին մէջ որք ունեցան ուսումնաւարտներ: — Զանցառութեանս համար այս երեկոյ պիտի սլատժեմ զիս, երեք անգամ բնդօրինակելով Մայքսին այն էջն, ուր վարժապետանոցիս նախորդ խնամակալուհին, Հայոց գրականութեան թագուհին, վսեմ շեշտով մը կը դոյժէ Հայ կնոջ. « Վեր կանգնէ եւ քայլէ. — Ասրի՛ զաւկիդ համար եւ ազգիդ հոմար: »

Այսպէս քառեակ միջնակարգ վարժարանք, — ոյց երեքն արդիւնք անհատական ջանից ու մօտա-

ւոր ապագայի մէջ Բարձրագոյն Ուսումնարանաց վերածուելու կոչուած, — 1883 ամին՝ Հայ ընկերութեան կը նուիրեն ստուար խումբ մը վկայականաւոր պատանեաց ու պատանուհեաց. Չը գիտեմ թէ մեծ աշխարհակալք ու զօրավարք այնքան կը հրճուին տիրելով չորս աշխարհաց որքան կրթասէր ու կրթանուէր Հայք կը հրճուին տեսնելով չորս ազգային վարժարաններ, ոյց տնօրէնք գիտեն թէ աղայոց ինչ պիտ' ուսուցանեն, ոյց աշակերտք գիտեն ամեն ինչ որ ուսած են. — եւ ուսած են գրեթէ ամեն ինչ որ էական է գիտնալ գործարանաւոր եւ անգործարան բնութեան նկատմամբ, կենդանի եւ անկենդան աշխարհին նկատմամբ, իրենց պարտուց եւ իրենց իրաւանց նկատմամբ:

Իսկ դուք, ինչ ուսաք, ո՛ր Դպրոցասէր սանուհիք: Ձեր տարեկան հարցաքննութեանց՝ որպէս ըսի՝ չը կրնալով մասնակցիլ, ձեր ուսումնական վիճակին վրայ տգիտութեամբ այսօր եկայ ներկայ գտնուիլ ձեր պարզեւարաշխութեան հանգիսին: Եթէ տգիտութեամբ, սակայն հաւատքով այսօր մտայ սուրբ այս յարկն. Այս սուրբ յարկն այսօր այն հաւատքով մտայ՝ թէ դուք, որք կը ժպտիք եւ կ'երգէք իբրեւ հրեշտակ, աշխատած եւ յառաջացած էք իբրեւ մարդ էակ:

Ժպտիլ, երգել, աղօթել եւ սուրբ վայելքներ վայելել. այո՛, այս է հրեշտակին բաժինն. Հրեշտակին բաժինն է սիրել, արտասուել, արտասուքներ ցամբեցնել, ժպտներ փթթեցնել. հսկել մանկան վրայ, ծերունւոյն աջ կարկառել. սպեղանի դնել վիրաց վրայ, կորստեան վհին բերանն

յանակնկալս ճառագայթել, մեռելոց հոգւոյն համար աղօթել, կենդանեաց հոգւոյն վրայ զովարար ու կենդանարար ցօղ կաթեցնել: Կրկնակի՝ խորհրդաւոր ապաքէն այն մտածումն՝ որով կրօնքն ըզհրեշտակս թեւերով կը ներկայացնէ. Զի միայն երկնից մէջ կան հրեշտակներ. երկրաւոր հրեշտակներ չե՞ն այն փափկասիրտ կուսանք, այն բարեգութ տիկնայք, որք թաղէ թալ ու քաղաքէ քաղաք կը սլանան՝ գթութեան գործին, կրթութեան գործին, փրկութեան գործին համար: Մանկութեանս ատեն կ'ըսէին թէ՝ մէն մի մահկանացու էակ երկնից մէջ ունի մի պահապան հրեշտակ. Կրօնից վեհութիւնն եւ մանկութեանս յիշատակաց ու վիպաց քաղցրութիւնն յաւէտ կը յուզեն հոգիս. ուստի չեմ ուզեր քննադատութեան ենթարկել — մանաւանդ այս համախմբութեան մէջ — ինչ որ պաշտեցի մանկութեանս անստուեր օրերուն մէջ. միայն թէ կ'երանեմ՝ առաւել այն էակներն որք պահապան հրեշտակ մ'ունին երկրի վրայ, քան այն էակներն որք պահապան հրեշտակ մ'ունին՝ անտես՝ իրենց գլխոյն վրայ. Դուք իմ երանեալներէս էք, ո՛ր գեղայոյս սանուհիք: Ձեր երկրաւոր հրեշտակներն, ահա՛, Դպրոցասէր Տիկնայքն են: Իսկ դուք, որպէս ըսի, ձեր անմեղունակ ժպիտներովն ու ձեր գոհաբանական աղու մրմունջներով՝ որով կը ժողաբրնէք ձեր Դպրոցին բարեկամուհեաց ու ձեր աղնիւ Բարերարուհեաց յանձանձանքն, հանդիսականաց կը յիշեցնէք տեսլական հրեշտակներն, — զորս այդպէս դեղաժմիտ ու քաղցրամրմունջ անտոժ ու լտոժ ենք մեր մանկութեան լուսաւոր երազներուն մէջ եւ սուրբ տաճարին խորհրդաւոր ստուերներուն մէջ:

Այլ եթէ հրեշտակին բաժինն է ժալտիլ եւ փառաբանել, մարդ էակին բաժինն ալ, մարդ էակին կոչումն ալ է փառաց հետամուտ ըլլալ — աշխատութեամբ: Փառքն՝ առարկեն դուցէ՛ մարմնական կամ մտական կամ բարոյական արտաքոյ կարգի զօրութեամբ օժտեալ մահկանացուաց կամ անմահից վերապահուած եւեթ է: Կը պատասխանեմ թէ փառաց նշանակութիւնն այսօր փոխուած է, փոխուած ըլլալով մարդկան մտաւոր վիճակն ու փոխուած ըլլալով մարդկութեան իճեալն: Յաջորդաբար մարդիկ փառքն յատկացուցին բիրտ զօրութեան, վայրագ կրօնամոլութեան, քաղաքական բռնապետութեան. այսպէս տիտանք, այսպէս զօրավարք, այսպէս մոլեռանդ կրօնապետք, այսպէս կեղեքիչ ժողովրդապետք կը մեծարուէին, կը փառաւորուէին, կը պաշտուէին: Այսօր կը փառաւորուի նա՛ որ կ'աշխատի. փառաց այսօր իրաւունք ունի նա՛ որ իր մարմնոյն, ու մտացն, ու սրտին զարգացման կ'աշխատի. նա որ ընկերային ներդաշնակութեան եւ ազգային յառաջադիմութեան եւ մարդկային ազգին բարօրութեան կը նպաստէ՝ մշակելով իր միտքն, իր սիրտն, իր մարմինն. նա՛ որ կ'աշխատի բիրտ զօրութեան դէմ՝ բարձրացնելու բարոյական զօրութիւնն. որ կ'աշխատի պատերազմական դործեաց դէմ՝ բարձրացնելու խաղաղական արհեստական գործիներն. որ կ'աշխատի կրօնամոլութեան դէմ՝ բարձրացնելու գիտութիւնն եւ գիտութեան վրայ հիմնուած անսուտ կրօնն. որ կ'աշխատի դիւանագիտութեան դէմ՝ բարձրացնելու գիտութիւնն ընկերային. որ կ'աշխատի բարձրացնել արդարութեան ու խաղաղութեան օրէնքն՝

ընդդէմ խտրադիր օրինաց պատերազմածին: Անտարակոյս մեծ ոչխարհակալք գիտութեան, մեծ խմաստասէրք, մեծ խմաստունք, մեծ օրէնսդիրք, մեծ մատենադիրք, մեծ արուեստագէտք մարդկութեան՝ ամենէն աւելի կը ծառայեն այս փրկութեան գործին եւ կը յափշտակեն փառաց չքեղագոյն դափնին. Այլ ես կ'ըսեմ, եւ ամեն ողջամիտ ոք կ'ըսէ, թէ փառաց արժան է ամեն մարդ՝ որ կ'ընթանայ պարտուց անմոլար ճանապարհին վրայ. ամեն մարդ որ կը սիրէ, ամեն մարդ որ կ'ուսանի, ամեն մարդ որ կը խորհրդածէ, ամեն մարդ որ կը շարժէ բազուկներն եւ իր քրտամբք կ'ոռագէ խոպան երկիրն: Սկսեալ մանուկէն՝ որ կը ջանայ պահել անթերի դաստիարակին պատուէրներն ու խղճամտօրէն պատրաստել իր բոլոր դասերն, մինչեւ քաղաքացին որ տիպար մ'է բարոյասիրութեան եւ ուսումնասիրութեան եւ ազգասիրութեան, եւ մինչեւ բնութեան գաղտնիքներն յայանօղ ու տիեզերաց յաւիտենական օրէնքներն հռչակող գիտութեան վեհիմաստ վարդապետն, ամենքն ալ, այո՛, փառաց իրաւունք ունին: Փառքն իննեւտասներորդ դարուն մէջ այսպէս կ'իմացուի. փառքն այսպէս իր գաւառաց կը բաշխէ նա՝ զոր անուանեցին իրաւամբ դարուց թագուհին:

Այսպէս ահա Դպրոցասէր ընկերութեան վարժարանին մէջ ալ կը փառաւորուին այն աշակերտուհիք, որք երկիւղածօրէն անսպասք են խմաստութեան պատուէրներուն, որք մտադրութեամբ ունկնդրած են գիտութեանց ու լեղուաց դասախօսութիւններուն, որք գոհութիւն պատճառած են առհասարակ իրենց դաստիարակներուն եւ ու-

սուցիչներուն, եւ որք ճակատաբաց ահա կը ներկայանան այսօր իրենց ծնողաց ու բարերարուհեաց՝ խնդովթեամբ պատարուն: Բոլոր հանդիսականք ալ բերկրազին պիտի մեկնին այս լուսատունէն, այս վսեմ հանդիսատունէն, ուր փառաւորեալք բազում եղան. ուր բազում աշակերտուհիք երդուան՝ ուսուցչական մեծ ասպարէզին մէջ ալ ում կոչուած են՝ խլել փառաց ցանկալի՝ պսակն:

Ը Ն Ք Ա Յ Ք

Ք Ա Ղ Ա Ք Ա Կ Ա Ն Տ Ն Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

ԱՌ ԸՆԹԵՐՅՕՂԱ. — Կը յիշեք, համակիր ընթերցողներս, քե հերո՛ւ՝ Քաղաքական Տնտեսութեան ընթացք մը սկսայ Մաւիս օրաբերքին մէջ եւ հրատարակեցի քանի մը դասախօսութիւններ, — ոյց համար քե յիշեալ բերքին խմբագրութեան քե գիտասեր հասարակութեան կողմէն ընդունեցայ խնդակցութիւններ: Երկ մնացած ըլլայի Մաւիսի խմբագրութեան մէջ, զայսօր ամբողջացած ըլլային գուցէ դասախօսութիւններս:

Հաւաքածոյիս մէջ այսօր կը վերսկսիմ ուրիշ ընթացք մը Քաղաքական Տնտեսութեան, զոր անցեալ կրթական ամիս երկրորդ կեսէն սկսած եմ դասախօսել՝ իբր քե քող՝ Հայկական կրթաբանին մէջ եւ զոր այս տարի պիտ' աւարտեմ. — Ապաքէն նուազ ինձ անկ էր Տնտեսական գիտութեան վրայ մատենագրել քան վերածնել մատենագրութիւններն այն մեծանուն ազգայնոց՝ կատարելապէս տնտեսագետ, որք չը կամին տարաբախտաբար իրենց հմտութեան ու փորձառութեան գանձերէն բաժին հանել իրենց լուսակարօտ հայրենակցաց ալ, եւ կը հարկադրեն ըզ մեզ՝ մեր անհմտութեան եւ անփորձութեան հակառակ՝ Հայ ժողովրդեան վարժապետ հանդիսանալ Քաղաքական տնտեսութեան:

Անոնց որք բոլորովին անտեղեակ են այս ամենակարեւոր ուսման — եւ դեռ այդպիսեաց քիւն ստուար քաղաքակիրք ազգաց՝ եւս առաւել եւ մեր բերակիրք ազգին մէջ — կը պատուիրեմ հայրաքրել Ժօզէֆ Կառնիէի Քաղաքական. Տնտեսութեան:

եան ընտիր դասագրքին ընտիր բարգմանութիւնն ի Պարոն
Կարապետ Իսիւհեանէ կամ հայրայրել տոյն դասատետրին
ընագիրն, որ Քերաի գրատուններէն աւելի դիւրամատոյց
զնով կը վաճառուի Պիպեռճեան գրատունն՝ Արամեան տպա-
րանին կից: Ընթերցողացս կը յանձնարարեմ ժ. Կառնիկի
դասագիրքն, այն պատճառաւ որ դասախօսութիւններս շա-
րագրուած են եւ պիտի շարագրուին այն յայտագրին համե-
մատ գոր *Տնտեսագիտաց օրագրին* ողբացեալ խմբագրապետն
իր գրքին համար ընդունած է:

Պարտ կը համարիմ ձօնել Տնտեսագիտական դասախօսու-
թիւններս առ Պարոն Սեպուհ Տեմիրճիպաշեան՝ ամենասիրելի
հօրեղբորորդիս, ոյր ձեռաց մէջ նախ՝ ուսանողութեան տա-
րիներու՝ Տնտեսագիտական գործ մը տեսնելով, սիրած եւ
ըստ կարի մշակած եմ այն գիտութիւնն, որով այսօր կ'ապ-
րիմ նիւթագիտ ու բարոյագիտ. այն գիտութիւնն, ոյր «ամեն
բարի քաղաքացւոց պարտքն է ծաւալել սոսոռճ ծանօթու-
թիւններն»:

Պ Ա Ս Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն

Պարոննե՛ր

Ներկայ կրթական տարւոյն երկրորդ կիսունն ⁽¹⁾
եւ ձեր դպրոցական կենաց բարձրագոյն կիսաշըր-
ջանին մէջ թեւակոխած էք արդէն. Տարւոյն եւ
ձեր ուսմանց ընթացքին աւարտէն յառաջ՝ ակնարկ
մը ձգենք անցելոյն վրայ. տեսնենք թէ ի՞նչ ու-
սանք այն ամենապիտանի դիտութեան համար. որ
ընդհանրապէս Քաղաքական Տնտեսութիւն կը կոչ-
ուի, եւ որ մասնաւորապէս Հայ ազգին — թա-
ղային — վարժարանաց մէջ իր բացակայութեամբ կը
փայլի: Դուք տպաքէն բարեբաւտ էք, այս եւ այլ
բաղում նկատմամբ, ուսանող ըլլալով Հայկական
կրթարանին մէջ:

(1) Կրթական տարւոյն սկիզբն ալ ներածական դասախօսու-
թիւն մը կարդացած եմ, զոր չեմ տպեր հոս՝ յատկապէս աշա-
կերտացս համար գրուած ըլլալով:

Համայնիցս համար ալ՝ ուսանող թէ՛ սւսուցիչ՝
ամենամեծ բարեբաստութիւն մ'է — զոր պար-
տինք զնահատել — թէ հետի կը գտնուինք ար-
դէն նախնի ժամանակներէն, այն ընդհանրապէս
թիւր մտածութեանց ու թերի տեսութեանց ժամա-
նակներէն, ուր մարդկային ընկերութեան ընթաց-
քին մէջ պատահող դէպքերն՝ անհատական կամաց
կամ Մեծապատիւ Դիսյուածին յաճախ կը վերա-
դրուէին՝ նոյն իսկ խմատառէր հռչակուած ան-
ձանց կողմէն։ Մեք կ'ապրինք մարդկութեան բուն
խմատասիրական կամ դրական շրջանին մէջ, ուր
մարդկային ընկերութիւնն իր բնախօսութիւնն ունի՝
մարդկային մարմնոյն նման, — զոր յանիրաւի կրօնա-
կանք եւ խմատառէրք ոմանք անդոսնեցին յանուն
կրօնի կամ բանականութեան։ Ի շնորհս այդ բնա-
խօսական օրինաց՝ ծանօթութեան որ օրըստ օրէ կ'ըն-
դարձակի ու կը հաստատուի՝ դէպք եւ դիպուածք
բնականօրէն ու բանականօրէն այսօր կը մեկնուին,
ընկերական երեւոյթք բնական երեւութից նման
կը բացատրուին, ժողովրդոց մեծութեան եւ անկ-
ման պատճառք պայծառապէս կը յայտնուին, «աշ-
խատութեան կարգին մէջ ընկերական մարմնոյն ցա-
ւերն, նոցա պատճառներն, նոցա դարմաններն»⁽¹⁾ ու-
րոշապէս կը ճանչցուին ու կը գտնուին, օժանդակու-
թեամբ ընդհանուր գիտութեան ու մարդկային բա-
նականութեան՝ որք յարաժամ կը զարգանան ու
կը զօրանան։ Քաղաքական տնտեսութեան առար-
կան է մասնաւորապէս «աշխատող ընկերութեան
բնախօսութիւնն»⁽²⁾։ (Շարունակելի)

(1) ԺՕԶԷՖ ԳԱՌՆԻԷ, Սկզբունք Բաղադրական Տնտեսութեան։

(2) Նոյն։

ՄԷՃՄՈՒԱՅԻ ՉԱՎԱՏԻՍԻ ԽԱՓԱՆՈՒՄՆ

ԵՒ ԹՈՒՐԲ ԼԵՋՈՒՆՆ ՈՒՍՈՒՄՆ

Յաւակցութեան պարտ մ'ունիք կատարել առ պատուարժան Տնօրէնութիւնն եւ Խմբագրութիւնն ազգային կարեւոր թերթի մը, Մեաննուայր հալասիս հայատառ ու թրքալեզու լրագրին, որ անցեալ ամիս խափանուեցաւ բարձրագոյն հրամանաւ: Մըտաբիր չեմ դամբանական մը գրել թառամեալ թերթին վրայ, մտածելով որ գուցէ վերստին բարձրագոյն շնորհաց արժանանայ: Սակայն չենք կարօղ, երբ այդպիսի հրատարակութիւն մը կ'անհետանայ հրապարակէն, անյիշատակ թողուլ բարձր զիրքն այդ հրատարակութեան՝ Հայկական եւ Արեւելեան մամուլն մէջ: Մեաննուայր հալասիս հրապարակէն եղաւ թէ՛ հանգուցեալ Վարդան Փաշայի թէ՛ հալածեալ Հայր Էնֆիլէճեանի Խմբագրութեան օրով. մարթ է ըսել, մանաւանդ պարտ է ըսել, թէ այդ երկու Խմբագրապետք ալ իրենց կարեւոր պաշտօնին պատրաստուած անձինք էին, եւ թէ հետեւաբար իրենց խորհրդածութիւնք մեծ արժէք ունէին: Այսու հանդերձ, պէտք է խոտովանիլ որ այդ երկու ճարտար եւ հմուտ գրիչք ալ չը կրցան այդ թերթն ընել ինչ որ երբեմն եղաւ Պարոն Կարապետ Փանոսեանի թերթն. երբէք կատարելապէս ժողովրդական չեղաւ Մեաննուայր հալասիս: Եւ սորա պարզ է պատճառն. — երբէք կատարելապէս ազգային թերթ մը չեղաւ Մեաննուայր հալասիս: Երկրին թերթն եղաւ աւելի քան ազգին. եւ ուր ուրեմն երկրին կառավարութիւնն ալ վճռեց թէ՛ Մեաննուայր հալասիս երկրին ալ չը կրնար այլ եւս օգտակար ըլլալ: Կը ցաւինք, որովհետեւ Հայր Էնֆիլէճեանի կարօղութեանց վրայ մեծ համարում ունինք:

Սակայն կը մեղմանայ մեր ցաւն այն մտածմամբ թէ՛ տաճկալեզու հայաստաւ օրագիր մը պակսեցաւ : Այսպէս խօսելով, անտարակոյս չենք ժխտած ըլլար թուրքերէնին կարեւորութիւնն, եւ ոչ հակակրօնութիւն մը յայտնած ընդդէմ այդ լեզուին : Ընդհակառակն, Հաւաքածոյիս մէջ ոյս երկրորդ անգամն ըլլալով, պիտի խնդրենք ազգային վարժարանաց Հոգաբարձութիւններէն՝ որպէսզի փոյթ ունենան դիւրուսոյց եղանակներով աւանդել տալ թուրք լեզուն, մեր երկրին լեզուն, մեր բարեբար Օսմանեան ազգին լեզուն : —

Եւ արդարեւ, ի՞նչ օգուտ ունին հայատաւ եւ թրքաբարբառ օրագիրներն : Եթէ Հայք կը կարդան զայն՝ մայրենի լեզուին տղիտութեան սլառճառաւ, ամօթ իրենց. — մինչ այսօր ամեն թաղ եւ ամեն գաւառ դպրոց մ'ունի եւ ամեն դպրոցական մաքուր հայերէն կը խօսի, ներելի՞ է Հայոց՝ անկարօղ ըլլալ յաւէտ կամ նուազ հասկնալու հայրական բարբառն : Իսկ եթէ Հայք թուրքերէն ուսանելու համար կը կարդան յիշեալ օրաթերթներն, ի՞նչ ըսեմ, դարձեալ ամօթ իրենց. — տակաւին չեն ուսած թէ միայն թրքերէն նախակարգ օրագրաց մէջ կրնանք լաւ ուսանիլ թրքերէնն :

Անուրանալի է թէ դաս մ'ազգայնոց համար դեռ ժամանակ մը հարկաւոր են թրքախօս հայաստաւ օրագիրք : Այդպէս լրագիրներէն ունինք այսօր զոյգ մը. ծաւալով թէ արժէքով առաջինն է Թեր-ճեմանի եփեսոս. Մանգումեի եփեսոսն է միւսն ալ, ոյր խմբագրապետին վրայ խօսեցանք վերեւ : Եթէ ջանք ընենք, զոյգ մը տարիներ գուցէ բաւեն զուտ հայերէնի վերածելու սոյն զոյգ մը թրքաբարբառ թերթերն ալ, — եւ շահամուլութեան ակտէն բռն-թելու բոլոր Հայ հրատարակիչներն ալ :

Խ Ա՛Զ, Խ Ա՛Զ

Երեք ամիս քաշելէ յետոյ իր խաչն, երեք ամիսներ մահիճի մէջ տառապելէ յետոյ չարատանջ, երեկ գիշեր⁽¹⁾ մահուան գրկաց մէջ հանգչեցաւ իրաջիկ Կիւմիւշեան: Դամառդին, զոր կը պաշտէր հանգուցեալն, երկնային ազասարսր կոչած է մահն. Ականատես իր անըմբերելի տանջանոց՝ Կիւմիւշեանին բարեկամք մաղթեցին ընդ փոյթ՝ գալուստն այն ազատարարին, զի վճռած էր Ասկիւպոս անդարձ վախճանն հիւանդին . . . :

Քանիցս յայց ելայ տառապելոյն, որ ինձ ազգական ալ էր: Յաւն եւ իր մօտալուս վախճանին գիտակցութիւնն անհամբեր եւ անհամբոյր ըրած չէին Կիւմիւշեանն. ինձ հետ փափկութեամբ խօսակցեցաւ, որպէս իր բարեկենդանութեան օրերուն: Ընդածին էր այդ փափկութիւնն, որ ժամանակին հետ աւելցած եւ երկնային խնն էր եղած՝ անընդհատ հաղորդակցութեամբ ընդ բանաստեղծս ոսկեդարուց, եւ ընդ ոսկեթափտ հրեշտակունան՝ որք հաւնապազօր կը շրջապատէին զայն՝ — իր ազջիւնքն. Արդեօք իր փափուկ բնութեան պատճառաւ, Կիւմիւշեան այրու զաւակ չունեցաւ:

Սակայն որքան փափկահամբոյր էր իրաջիկ Կիւմիւշեան, նոյնքան ուլ խտադածան էր եւ խօսելէ աւելի սուր սլաքներ կ'արձակէր, երբ խօսակից մը կամ հրապարակախօս մը թշնամանէր իր կրօնական կամ ընկերական դաւանանքն. երբ աւանձին մարդոց կամ հանրային մարդոց գործերն հակառակ դռնէր իր սկզբանց. — գուցէ եւ ինք մերթ հակառակ կը վարուէր իր սկզբանց՝ որպէս կը պատահի ամեն մահկանացուի. այլ ո՞վ է մահկանա-

(1) Օգոստոս 18 ի գիշերն:

ցուն որ իր մոլորութեանց գիտակցութիւնն ունենայ, եւ որ ինք իր անձին դէմ ալ Դրակոն մը դառնայ՝ որպէս այլ անձանց ընդդէմ:

Մարդկան ընդհանրութեան հասարակ թերութիւններէ դուրս, հանգուցեալն ունէր ընտիր ընտիր յատկութիւններ. Աշխատասէր էր, ընտանեակէր էր, հայրենասէր էր: Նուազեցուցած պիտ' ըլլանք արդեօք իր ձիրքերն, ըսելով թէ Խաչիկ Կիւմիւլեան զայնս իր ծնողացմէն կը ժառանգէր. իր հօր եւ իր մօր վրայ սքանչացմամբ եւ յուզմամբ կը խօսին նոքա բոլոր, որք ճանչցած են Յարութիւն եւ Իսկուհի Կիւմիւլեանն. Նոցա գիմաց վրայ, նոցա վարմանց, բանից եւ գործոց մէջ կը լիայէր ճշմարիտ ազնուականութիւնն:

Ողբացեալ Խաչիկ Կիւմիւլեանն ուսում տած էր Բարիլի Վաճառականութեան բարձրագոյն դպրոցին մէջ: Իբրեւ Տոմարակալ կարեւոր պաշտօններ վարած է պետական եւ անհատական հաստատութեանց մէջ: Հեղինակ է գուցէ նախատիպ Տոմարակալութեան դասագրքին առ Հայս: Աշխատակցած է Սըվաճեանի Մեղրին, գլխաւորապէս թարգմանութիւններ մատակարարելով այդ թերթին՝ ուր գրիչն Օտեան կը բռնէր գլխաւորապէս: Մաւիսի մէջ հրատարակած է մերթ բնդ մերթ Խ. Յ. Կ. ստորագրութեամբ քննադատական նամակներ: Բարեկամն եղած է գրէթէ բոլոր հեղինակացն ազգային Սահմանադրութեան: Ոչ միայն գրչով, այլ եւ գործքով ալ ազգին ծառայած է Խաչիկ Կիւմիւլեան՝ իբրեւ անգամ Պէշիկթաշի թաղական խորհուրդին եւ մանաւանդ իբրեւ անգամ Հոգաբարձութեան սոյն թաղի գլխոցին: Այդ վարժարանին ոսկեղարն էր ապրքէն, երբ հանգուցեալն,

երբ ուրիշ հանգուցեալ մ'ալ՝ զոր չեմ կրնար յիշել առանց ամենախորին օրոտյուղութեան՝ Կարապետ Գարակէօզեանն, երբ Մակազեան անդուգական եղբարք՝ զորս բաժնեց անագորոյն մահն, եւ այլ ընտրեալ ազգայինք, կը հսկէին Պէշիկթաշի Հայ մանկուոյն դաստիարակութեան վրայ:

Կիւմիւշեան ինձ ըսած է թէ գիրք մը կը շարագրէր Փորձառու մարդու մը Յիշատակարանի տխուրոսով. Գուցէ յետ մահուան ալ իր նմանեաց օգտակար ըլլայ նա, որոյ կեանքն անօգուտ չեղաւ ընաւ նոցա:

Խոջ մ'ալ. Խաչիկ անուն ընկեր մ'ալ կորուսի. հեռոն, հայրենեաց հողին վրայ — ուր ծնած էր — մեռաւ անժամ՝ Խաչատուր Տատուրեան: Շահնազարեան վարժարանին մէջ ուսանող էր, եւ ուսուցիչ մ'եղաւ՝ որպէս կը փափաքէր այն բաղմարդին հաստատութեան բազմերախտ հիմնադիրն. ուսուցիչ մ'եղաւ Տատուրեան՝ արթուն եւ եռանդուն, իր արուեստին եւ ազգին զաւակաց սիրով վառեալ, Հայութեան բարգաւաճման ու բարօրութեան յուսով լցեալ, Հայ դպրութեանց ու բարձրագոյն գիտութեանց հետամտութեամբ համակեալ:

Կանուխ ալ ամուսնացաւ՝ որպէս անկէ պարկեշտ երիտասարդին ու դաստիարակին. հարսանեաց հետեւեալ օրն ինձ՝ իբրեւ անդրանիկ Շահնազարեան սան՝ փութաց բերաւ իր առանձնական եւ ուսուցչական կենաց ընկերուհին, ի միասին համբուրելու համար ձեռքս: Ես ալ համբուրեցի Տէր եւ Տիկին Տատուրեանի շնորհամայլ ճակատն. նորապսակ այն վարժապետական ամուլին երանութիւն եւ երկար կեանք մաղթեցի. դասընկերիս ձեռքերն հրապարակաւ ալ դրուստեցի, հրապարակաւ ալ

բարեմաղթութիւններ եւ ակնկալութիւններ յայտնեցի :

Բարէ՛, որքան ժամանակ անցաւ, գոյժն հասաւ... : Մարմնով ու հոգւով այն հսկայն, զեռահասակ Տատուրեանն՝ ինկած էր զխոսապաստ մահուան հաստոյր հարուածին ներքեւ : Եւ ի գո՛ւր եղան իմ բոլոր բարեմաղթութիւնք, եւ ի դերեւ ելան իմ եւ ազգին ակնկալութիւնք :

Ծաղկահասակ կիներն անմխիթար, անտխտոն հրեշտականման մանկիկն անհայր, իմ օրերէի Տատուրեանին դերեղմանին վրայ կուլան այժմ երեսանկեալ յուսահատեալ... : Ա՛հ, եթէ փոսին մէջ կամ պլուր՝ յետ մահուան՝ կը լսէ մարդ մնացելոց ձայնն, եղո՛ւկ մեռելոց՝ որք մանուկ մը կը թողուն երկրի վրայ, եւ կը թողուն կին մը սիրասուն պարկեշտասուն որ կը թուի քոյրն ըլլալ որք մանկան միամեայ... :

Ա.ԶԳ. — Ազգային գրադէս Պարոն Առաքել Պիպլեւճեան մտաբեր է հրատարակել երկրորդ տխպն իր ճաշակ Հայ մասենագրութեան պիտանի գասագրքին, որ ապաքէն թերի մը լցուց աշխարհիկ գրականութեան մէջ, եւ այր առաջին տպագրութիւնն սպառած է բաւական ժամանակէ ի վեր : Հաւաքածոյն ճօխացնելու փախաքանօք՝ Պարոն Պիպլեւճեան Հանգիսիս միջոցաւ կը զխմէ Թրքահայ թէ Ռուսահայ հեղինակաց՝ խնդրելով որ բարեհաճին իրենց անտխպ երկասիրութիւններէն ընտրանօք ուղարկել Արամեան գրատունն : Աներկմիտ ենք թէ յարգոյ մատենագիրք չը պիտի յամենան լցունել մեր արժանայարգ պաշտօնակցին այս տենչն, ոյր լրացումն այնքան օգտակար պիտ' ըլլայ վարժարանաց եւ համայն ընթերցատիրաց :